Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 811.111
FILOLOGIYA

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA METONIMIK LAKUNALAR

Jamila Agzamovna Axrorova*
Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti
✉ jamilaakhrorova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillarida metonimik lakunalar hodisasi kognitiv-lingvistik va lingvomadaniy yondashuvlar asosida tadqiq etiladi. Lakunalar — bir tilda metonimik ifoda mavjud bo‘lib, boshqa tilda uning ekvivalenti bo‘lmaydigan hodisa sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida o‘zbek tilida tana a’zolari va madaniy-milliy belgilar, ingliz tilida esa muassasa va joy nomlari asosidagi lakunalar ko‘p ekanligi aniqlandi.

Kalit so‘zlar

metonimik lakuna, metonimiya, kognitiv tilshunoslik, lingvomadaniyat, o‘zbek tili, ingliz tili.

DOI: 10.5281/zenodo.21743223

KIRISH

Zamonaviy kognitiv tilshunoslikda metonimiya hodisasi tillararo munosabatlarni o‘rganishda muhim o'rin egallaydi. Lakuna tushunchasi — bir tilda mavjud bo‘lib, boshqa tilda ekvivalenti bo‘lmagan til birliklarini anglatib, tilshunoslikda XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab keng o‘rganila boshlangan.

Metonimik lakunalar — bir tilda metonimik ko‘chim yuzaga kelgan, ammo boshqa tilda xuddi shu ko‘chim uchun tayyor lisoniy birlik mavjud bo‘lmagan holatlardir. Bu hodisa Juri Sorokin va Igor Markovina [1, 20-b.] tomonidan birinchi marta tizimli ravishda o‘rganilgan bo‘lib, keyinchalik kognitiv tilshunoslik, tarjimashunoslik va lingvomadaniyat sohalarida keng qo‘llanilib kelmoqda.

O‘zbek va ingliz tillari tipologik jihatdan tubdan farq qiluvchi til oilalariga mansub. Shu sababli ularning metonimik tizimlarida lakuna hosil qiluvchi nomutanosibliklar nihoyatda ko‘p. Ushbu tadqiqotning maqsadi — o‘zbek va ingliz tillarida metonimik lakunalarni aniqlash, ularni tasniflash va lingvomadaniy sabab-oqibatlarini ochib berish.

ASOSIY QISM

1. Lakuna va metonimik lakuna tushunchalari

Lakuna tushunchasini tilshunoslikka birinchi marta Y. Sorokin va I. Markovina olib kirishgan. Ularning ta’rifiga ko‘ra, lakuna — muloqot jarayonida muloqot ishtirokchisida etishmovchilik yoki tushunmovchilik hissini uyg‘otadigan madaniy tushuncha yoki til birligi [1, 22-b.]. Metonimik lakuna esa — bir tilda metonimik ko‘chim yuzaga kelgan, ammo boshqa tilda shu ma’noni bitta so‘z yoki ibora bilan ifodalab bo‘lmaydigan lisoniy-kognitiv hodisadir.

Radden va Kövecses [2, 21-b.] ta’rifiga ko‘ra, metonimiya ICM (Ideallashtirilgan Kognitiv Model) doirasida bir konseptual birlikning boshqasiga mental kirish imkonini beruvchi kognitiv jarayondir. Ikki til o‘rtasida ICM tuzilishi farq qilganda, bir tildagi metonimik ifoda ikkinchi tilda lakuna hosil qiladi.

2. O‘zbek tilidagi metonimik lakunalar

O‘zbek tilida ingliz tiliga nisbatan metonimik lakuna hosil qiluvchi asosiy soha — tana a’zolari semasi.

O‘zbek tilidagi “qo‘li gul” (mohir, mahoratli), “tili uzun” (ko‘p gapiruvchi, gapdon), ”dili qing‘ir” (yovuz niyatli) kabi iboralar ingliz tilida bitta so‘z yoki turg'un ibora sifatida ifodalanmaydi. Qodiriy [3, 22-b.] ning “Mehrobdan chayon” asarida: “Dili qing‘irning tili qing‘ir” — bu gapda ‘dil” va “til” so‘zlarining metonimik qo‘llanishi ingliz tilida bir jumlada aks ettirilishi qiyin.

Ikkinchi muhim lakuna sohasi — dasturxon, mehmonnavozlik va milliy marosimlar bilan bog‘liq metonimiyalar. “Dasturxon yozolmadik” (Qodiriy, Mehrobdan chayon, 92-b.) iborasida dasturxon → mehmonnavozlik marosimi metonimiyasi ingliz tilida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalentga ega emas [3, 92-b.]. Bu — madaniy lakuna: ingliz tilida dasturxon bilan bog‘liq metonimik model mavjud emas, chunki bu madaniy tushuncha ingliz lingvomadaniy tizimida yo‘q.

Uchinchi lakunar soha — rang sifatlari orqali axloqiy baholash. O‘zbek tilidagi “qora kunlar”, “oppoq ko‘ngil””, ”ичқоралик” kabi iboralar ingliz tilida lug‘aviy ekvivalentsiz. Mirtojiyev [4, 87-b.] ta’kidlaganidek, o‘zbek tilida rang sifatlari orqali axloqiy-ma'naviy holatni ifodalash milliy kognitiv model hisoblanib, ingliz tilida bunday tizimli model mavjud emas.

3. Ingliz tilidagi metonimik lakunalar

Ingliz tilida o‘zbek tiliga nisbatan metonimik lakuna hosil qiluvchi asosiy soha — joy nomlari va muassasalar metonimiyasi. “The White House announced”, “Wall Street reacted”, “Downing Street confirmed” kabi iboralar o‘zbek tilida JOY → MUASSASA modeliga ko‘ra yaxlit metonimik birlik sifatida mavjud emas. Bu — o‘zbek tilida muassasa nomlarining metonimik qo‘llanishidagi lakunadir.

Ikkinchi lakunar soha — siyosiy va ijtimoiy ramzlar metonimiyasi. “The Crown” (monarxiya instituti), “the Bench” (sud organlari), “the Bar” (yuristlar kasbi) kabi iboralar o‘zbek tilida ekvivalentsiz. Littlemore [5, 3-b.] ta’kidlaganidek, bu metonimiyalar ingliz siyosiy-huquqiy tizimining o‘ziga xos madaniy modeli asosida yuzaga kelgan.

Uchinchi lakunar soha — ranglar orqali ijtimoiy toifani ifodalash. “White collar” (ofis xodimi), “blue collar” (ishchi sinf), “red tape” (byurokratiya) kabi rang metonimiyalari o‘zbek tilida turg‘un bitta ekvivalentga ega emas. Bu — o‘zbek tilidagi institutsional rang metonimiyasining lakunasini ko‘rsatadi.

4. Lakunalarning tasnifi va miqdoriy tahlili

Jadval 1. O‘zbek va ingliz tillarida metonimik lakunalar tasnifi:

Lakuna turi	O‘zbek tilida	Ingliz tilida	Miqdor nisbati
Somatik (tana a’zolari)	Ko‘p (qo‘li gul, tili uzun)	Kam (hand for skill)	O‘zbek > Ingliz
Madaniy-milliy	Ko‘p (dasturxon, do'ppi)	Juda kam	O‘zbek » Ingliz
Rang-axloqiy	Ko'p (qora kun, oq ko‘ngil)	O‘rtacha	O‘zbek > Ingliz
Joy-muassasa	Kam	Ko‘p (Wall Street)	Ingliz > O‘zbek
Ijtimoiy-siyosiy	Kam	Ko‘p (the Crown)	Ingliz » O‘zbek
Rang-ijtimoiy	Kam	Ko‘p (white collar)	Ingliz > O‘zbek

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, o‘zbek tilida somatik va madaniy-milliy lakunalar ustunlik qilsa, ingliz tilida joy-muassasa va ijtimoiy-siyosiy lakunalar ko‘proq. Bu farq ikki tilning tipologik va madaniy-tarixiy o‘ziga xosligini aks ettiradi [2, 33-57-b.].

5. Metonimik lakunalarning tarjimadagi muammolari

Metonimik lakunalar tarjima jarayonida quyidagi strategiyalarni talab qiladi: birinchidan, eksplikatsiya — yashirin ma’noni ochiq ifodalash; ikkinchidan, madaniy substitsiya — maqsad tilning o'xshash madaniy modeli bilan almashtirish; uchinchidan, izohlash — izoh yoki eslatma qo‘shish. Lakoff va Johnson [6, 37-b.] ta’kidlaganidek, metonimik tushunchalar nafaqat tilni, balki tafakkur va xatti-harakatni ham tashkil qiladi — shuning uchun lakuna faqat lisoniy emas, balki kognitiv muammo hamdir.

XULOSA

O‘zbek va ingliz tillarida metonimik lakunalarni o‘rganish quyidagi xulosalarga olib keldi. Birinchidan, har ikki tilda ham metonimiya universal kognitiv mexanizm sifatida ishlaydi, lekin uning lisoniy ifodalanish shakllari tildan-tilga sezilarli farq qiladi [2, 21-b.].

Ikkinchidan, o‘zbek tilida somatik va madaniy-milliy metonimik lakunalar ingliz tiliga nisbatan ancha ko‘p — bu agglutinativ morfologiya imkoniyatlari va milliy-madaniy o‘ziga xoslik bilan izohlanadi [4, 87-b.].

Uchinchidan, ingliz tilida joy-muassasa va ijtimoiy-siyosiy metonimik lakunalar o‘zbek tiliga nisbatan ustunlik qiladi — bu ingliz tilining global siyosiy-institutsional diskursdagi rolini aks ettiradi [5, 3-b.].

To‘rtinchidan, metonimik lakunalar tarjima jarayonida eksplikatsiya, madaniy substitsiya va izohlash strategiyalarini talab qiladi. Bu strategiyalarni to‘g‘ri tanlash tarjima sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Tadqiqot natijalari kontrastiv semantika, lingvokulturologiya, tarjimashunoslik va ikki tilli leksikografiya sohalari uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] Сорокин Ю.А., Марковина И.Ю. Национально-культурная специфика художественного текста. — М.: МГИИЯ, 1989. — 87 с.

[2] Radden G., Kövecses Z. Towards a theory of metonymy // Metonymy in Language and Thought / Ed. K.-U. Panther, G. Radden. — Amsterdam: John Benjamins, 1999. — B. 17–59.

[3] Qodiriy A. Mehrobdan chayon. — Toshkent: G‘afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1994. — 286 b.

[4] Mirtojiyev M. O‘zbek tili semantikasi. — Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010. — 192 b.

[5] Littlemore J. Metonymy: Hidden Shortcuts in Language, Thought and Communication. — Cambridge: Cambridge University Press, 2015. — 246 p.

[6] Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — 242 p.

[7] Panther K.-U., Thornburg L. Metonymy and Pragmatic Inferencing. — Amsterdam: John Benjamins, 2003. — 280 p.

[8] Boyne J. The Boy in the Striped Pyjamas. — Oxford: David Fickling Books, 2006. — 216 p.

[9] Austen J. Pride and Prejudice. Vol. 1. — London: T. Egerton, 1813.

[10] Rahmatullayev Sh., Tursunov U., Muxtorov J. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent: O‘zbekiston, 1992. — 400 b.